

Tarihi Türk Lehçelerinde İyelik Ekinin Kullanımı

Nilgün Çelik¹

Özet

Türkçede iyelik ekleri, yapı bakımından birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmada, Tarihi Türk lehçelerinde iyelik ekleri dil tarihindeki iki ana dönem dikkate alınarak incelenmiştir. Eski Türkçe (Orhon Türkçesi, Uygurca) ve Orta Türkçe (Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi) olarak adlandırılan bu iki temel dönem içerisinde iyelik ekinin şekil özellikleri, kullanımı ve gelişimi örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, lehçe, iyelik eki, isim

Usage of Possessive Suffixes in Historical Turkish Dialects

Abstract

The Turkish possessive suffix has been a subject for much research in terms of structure. By taking the two main periods in the history of the language into account, namely Old Turkic (Orkhon Turkic, Uighur) and Middle Turkic (Qarakhanid Turkish, Harezmi Turkish, Kıpçak Turkish, Old Anatolian Turkish), current study examines the expression of possession in the historical Turkish dialects. The article explains the characteristics, the development and the usage of the possessive case with examples in every sub period of these two main periods.

Keywords: Turkish, dialects, possessive suffix, noun

Giriş

Türkçede, *iyelik* kelimesi, bir şeye sahip olma anlamına gelmektedir. İyelik ekleri (*ing.Possessive suffix*) isimlerin ve isim soylu kelimelerin sonuna gelerek onların sahiplerini, ait oldukları kişileri belirten eklerdir. Topaloğlu (1989: 94), iyelik eklerini “İsim soylu kelimeleri şahıs kavramına bağlayan ek.” şeklinde tanımlar. Ergin (1972), iyelik eklerinin

¹ Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yurt Dışındaki Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi Yüksek Lisans Öğrencisi, nilguncelik@meb.gov.tr

“Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait olduğunu, bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını” ifade eder. Yani iyelik ekleri, getirildiği ismin dışında bir nesneyi ifade eder. Fakat iyelik ekleri getirildikleri isimlerin dışındaki bu nesneyi sadece şahıslar ile ifade eder. Bunlar da, dilde, konuşan ve adı geçen şahıslar olarak yer alır. Türkçede üçü teklik, üçü de çokluk olmak üzere altı çeşit iyelik eki vardır.

1. Türkçede İyelik Eki

Ergin’e (1972:135) göre iyelik, ismin kendisine tabi olan unsurlarla, kendisinin ilgili bulunduğu kelimelerle ilişkisini ifade eder ve iyelik şekli bir bağlılık, bir aidiyet gösterir. İsmi karşıladığı nesnenin başka bir nesneye ait veya onun parçası olduğunu, ona bağlı bulunduğunu gösteren ekler iyelik ekleri denir.

İyelik ekleri, eklendikleri ismin dışındaki bir nesneyi belirtirler. Banguoğlu (1998: 361) iyelik ekleri geldikleri adın kendi öncüllerine aitliğini belirtir şeklinde ifade eder. Bu belirtme, ismin karşıladığı nesnenin ait olduğu kişiyi göstermek biçiminde gerçekleşir.

Üçü teklik (ben, sen, o), üçü de çokluk (biz, siz, onlar) olmak üzere altı tane kişi kavramı bulunduğuna göre bu altı kişiyi karşılayan altı iyelik eki var demektir.

Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, ünlü ile biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle bitenlere ise araya bir –I/-U bağlayıcı ünlüsü alarak eklenir. Teklik 3. şahıs iyelik eki ise ünsüzle biten isimlerden sonra +I /+U; ünlü ile bitenlerden sonra ise +sI+sU şeklindedir. Fakat 3. şahıs iyelik eki hakkında farklı görüşler vardır. Takeuçi (1996), Türk dillerinde 3. kişi kategorisinin bulunmadığını ifade eder. “-ı,-i,-sı,-si” eklerini 3. kişi ekleri olarak değil, belirtme ekleri olarak kişi kategorisinden farklı olduklarını bu bakımdan da 1. ve 2. kişi eklerinden ayrıldıklarını ifade eder.

Gemalmaz (1993), Türkçede 3. şahıs iyelik ekinin (eklenmiş 3. şahıs iyelik sıfatı) işaretli hal eklerinden önce geldiğinde işaretli olduğunu ve bugüne kadar 3. şahıs iyelik eki diye kabul edilen ekin aslında belirtilen/nitelenen/tamlanan ekinden başka bir şey olmadığını ifade eder.

Tekin (1980), ünlü ile biten kelimelerden sonra ortaya çıkan /s/ fonemini

Moğolcada ünlü ile biten akrabalık adlarına eklenen çokluk eki –s’ye (ini-s, eme-s, aka-s gibi) bağlar. Tekin’e göre bu ses çok eski dönemde Türkçede de var olmuş olabilir. Çokluk ya da topluluk eki almış bu gibi isimlere 3. kişi iyelik eki eklenince heceleme sonucu –s morfemi eke dâhil edilmiş olabilir. İnis-i >inis-i, eçis-i > eçis-i gibi (1980 b: 7-8, 10-17).

Deny (1995), 3.teklik şahıs iyelik eki +s’yi gendöz (kendü (kendi) öz)’e bağlar. Deny bu durumu şöyle açıklar: (-s) i bize göre, kendü (kendi) öz yerine kullanılan eski bir kelime olan “gendöz”den gelir. “Gendöz”ö-ü değişimi ile gendüz olmuştur. İyelik eki ile gendüzü olmuş, buradan yanlış bir kesme sonucu gendü-m, gendü-n, gendü-zü yapılmış, daha sonra da ıslıklı z’nin sertleşmesi ile gendü-sü haline gelmiştir.

	Teklik	Çokluk
1.Kişi:	+(I)m /+(U)m	+(I)mIz /+(U)mUz
2.Kişi:	+(I)n /+(U)n	+(I)nIz /+(U)nUz
3.Kişi	+(I) /+(U) ,+sI/sU	+(I)lArI

Hatipoğlu’na göre (1974:106) birinci teklik şahıs için kullanılan +m (+ım,+im,+um,+üm) adlara veya ad görevinde kullanılan sözcüklere:

1.” *sahiplik, mülkiyet*” anlamı katar: babam (baba-m)

2. +m(+ım,+im,+um,+üm) iyelik ekiyle, sıfat gibi kullanılan “*hitap, seslenme*” sözcükleri kurulur: gözüm nurum efendim (göz-ü-m nur-u-m efendi-m)

3. Birinci teklik iyelik ekinin kalıplaşmış biçimde kullanımı vardır: cancağızım

(can-cık-ı-z-ı-m > can-cağ-ı-z-ı-m)

Hatipoğlu’na göre (1974:124) ikinci teklik şahıs için kullanılan +n (+ın,+in,+un,+ün) adlara veya ad görevinde kullanılan sözcüklere

1. “*sahiplik, mülkiyet*” anlamı katar: baban (baba-n)

2. +n (+ın,+in,+un,+ün) eki ad soylu sözcüklerle kalıplaşarak, deyim gibi kullanılırlar: başın sağ olsun (baş-ı-n)

3. +n (+ın,+in,+un,+ün) ekiyle ikinci kişi kavramı veren ikilemeler kurulur: saçın başın

(saç-ı-n baş-ı-n)

Teklik	Teklik	Çokluk	Çokluk
Ödev-i-m	Baba-m	ödev-i-miz	Baba-mız
Ödev-i-n	Baba-n	ödev-i-niz	Baba-nız
Ödev-i	Baba-sı	ödev-ler-i	Baba-ları

Yalnız “**su**” ve “**ne**” kelimeleri istisnadır. Ünlü ile biten sözcüklere eklenen “-sı, -si, -su, -sü” üçüncü kişi iyelik eki su ve ne sözcüklerine eklenemez; bu iki sözcük de ekin “-u, -i” biçimleri kullanılır ve araya “y” yardımcı sesi girer. (bu iki sözcükten su, eski Türkçede “sub” biçimindeydi, dolayısıyla da –u iyelik ekini almaktaydı; Batı Türkçesinde “b” sesi önce “v”ye dönüşmüş, daha sonra düşmüştür.)

Teklik	Teklik	Çokluk	Çokluk
Su-y-u-m	ne-y-i-m	su-y-u-muz	ne-y-i-miz
Su-y-u-n	ne-y-i-n	su-y-u-nuz	ne-y-i-niz
Su-y-u	ne-y-i	su-ları,	ne-leri

İyelik eklerinden sonra isim hal ekleri gelebilir.

Tablo 1. İyelik Ekinin Yönelme Hali İle Kullanımı

Teklik	Çokluk
Yönelme hal eki: -a, -e	Yönelme eki: -a, -e
Baba-m-a	Baba-mız-a
Baba-n-a	Baba-nız-a
Baba-sı-n-a	Baba-ları-n-a

Tablo 2. İyelik Ekinin Bulunma Hali İle Kullanımı

Teklik	Çokluk
Bulunma hal eki: -da, -de	Bulunma eki: -da, -de
Baba-m-da	Baba-mız-da
Baba-n-da	Baba-nız-da
Baba-sı-n-da	Baba-ları-n-da

Tablo 3. İyelik Ekinin Ayrılma Hali İle Kullanımı

Teklik Ayrılma hal eki: -dan, -den	Çokluk Ayrılma hal eki: -dan, -den
Baba-m-dan	Baba-mız-dan
Baba-n-dan	Baba-nız-dan
Baba-sı-n-dan	Baba-ları-n-dan

Tablo 4. İyelik Ekinin Yükleme Hali İle Kullanımı

Teklik Yükleme hal eki: (-I,U)	Çokluk Yükleme eki: (-I,U)
Baba-m-ı	Baba-mız-ı
Baba-n-ı	Baba-nız-ı
Baba-sı-n-ı	Baba-ları-n-ı

İyelik eklerini cümle içerisinde karıştırmamak için “kimin?” sorusunu sormamız gerekir.

Kitab-ı-n çok güzel.(senin)

Kitab-ı-n kapağ-ı yırtılmış.

(iyelik eki)

(ilgi eki)

(iyelik eki)

2. İyelik Ekinin Tarihi Türk Lehçelerinde Kullanımı

2.1 Eski Türkçe

2.1.1 Orhon Türkçesinde İyelik Eki

Talat Tekin (2003), “Orhon Türkçesi Grameri” adlı kitabında isimlerin sahip olan kişiyi belirten iyelik ekleri aldığından bahsetmekte ve kitabında aşağıdaki örnekleri vermektedir.

Teklik

1.Kişi: +(I)m

2.Kişi: +(I) η/+(I)g

3.Kişi +(s)I

Çokluk

+(I)mIz

+(I)ηIz

+(s)I

Tekin'e göre birinci ve ikinci kişiler için tekil ve çoğul iyelik ekleri ünsüzle bittiğinde araya giren bağlama ünlüsünün ünlü uyumu kurallına uymaktadır.

1. Teklik Şahıs +(I)m

Sab-ı-m: söz-ü-m

Kunçuy-u-m: prenses-i-m

2. Teklik Şahıs :+(I) ɲ/(I)g

Ogl+uɲ :oğul-u-n>ogl-u-n

İl+iɲ : ülke-n

Edgü+g: kazanç-ı-n>kazanc-ı-n

3. Teklik Şahıs: +(s)I

Yagı+sı: düşman-ı

At-ı- : ad-ı

1. Çokluk Şahıs: +(I)mIz

El-imiz: ülke-miz

Kunçuy-u-muz: prensesimiz

2. Çokluk Şahıs: +(I)ɲIz

İni+ɲiz: erkek kardeş-i-niz

Kaɲ+iɲız: baba-nız

Kunçuy+uɲuz: prenses-i-niz

3. Çokluk Şahıs: +(s)I

Ağı+sı: ipekli kumaş-ları

Altun+ı: altın-ları

Oglıt+ı: oğul-ları

2.1.2 Uygur Türkçesi

Genel Türkçede olduğu gibi, Uygurcada da üçü teklik üçü çokluk olmak üzere altı çeşit iyelik eki vardır (Eraslan 2012: 159).

	Teklik	Çokluk
1. Kişi :	+m	+m(I)z /m(U)z
2. Kişi :	+ ɲg	+ɲg(I)z/+ ɲg(U)z
3. Kişi :	+(I)+s(I)	+ları/+leri

1. Teklik Şahıs: +(ı,u,ü)m

Birinci teklik şahıs eki +m ünlüyle biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle biten isimlere yardımcı ses ile getirilir (Eraslan 2012:159).

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı;

Ana-m için v(a)rxar itelim: Ana-m için manastır yapalım.

Mening aka-m ini-m urukum: benim ağabey-i-m, küçük kardeş-i-m, akraba-m

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı;

Bo mening söylemiş sav-ı-m: bu benim söylediğim söz-ü-m

Mening idi korkınç-ı-m ayanç-ı-m yok: benim asla korku-m ve çekinme -m yok.

2. Teklik Şahıs :+ ñg

İkinci teklik şahıs eki +ñg ünlüyle biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle biten isimlere yardımcı ses ile getirilir (Eraslan, 2012: 160).

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı;

Sening ulug ata-ñg: senin ulu ata-n

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı;

Öz isig özümün satıp sening özünge satgın algalı ogradım: Kendi hayatımı satıp senin can-ı-n-ı satın almayı düşündüm.

3. Teklik Şahıs: +ı/+i,sı/+si

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki ünsüzle biten isimlere +ı/+i, ünlü ile biten isimlere +sı/+si şeklinde gelir (Eraslan 2012:160).

Ergin (2012:350) ekin aslının +ı/+i olduğu,+sı/+si şeklinin Türkçenin bilinmeyen devirlerinde, sonu /s/ ile biten kelimelerden yanlış hece bölünmesiyle ortaya çıkmış olduğunu savunur.

3.teklik şahıs iyelik eki “+ı/+i” şeklinin kullanılışı :(Eraslan,2012: 161)

Közüg-i bolur yaruk:göğüs-ü>göğs-ü parlak olur

3.teklik şahıs iyelik eki “+sı/+si” şeklinin kullanılışı :(Eraslan, 2012: 162)

Kiçiğ ini-si xan atandı: “Küçük kardeş-i han adlandırıldı.”

1.Çokluk Şahıs: +m(I)z /m(U)z

Birinci çokluk şahıs eki +m(I)z /m(U)z ünlüyle biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle biten isimlere yardımcı ses ile getirilir (Eraslan, 2012:162).

Alkış -mız ötügü-müz tengrike arığın tegmedi erser: “sena-mız, rica-mız tanrıya temizce ulaşmadı ise”

2.Çokluk Şahıs: + ñg(I)z/+ ñg(U)z

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki teklik ikinci şahıs iyelik eki + ñg nin +z çokluk ekiyle genişletilmiş halidir (Eraslan, 2012: 163).

Könglüngüzniz kim bertdi?: Gönlü-nüz-ü kim yırttı?

Siz öz uluşu-nguz-ka esen ötgey siz: “siz kendi ülke-niz-den esenlikle geçeceksiniz.”

3.Çokluk Şahıs: + ları/ +leri

Üçüncü çokluk iyelik eki +lar/+ler çokluk eki ile iyelik eki +ı/+i nin birleşmesinden oluşmuştur (Eraslan, 2012: 163).

Ol ödün manç-ları buyruk-ları eşidip kanka inçe tép ötüntiler: “O zaman nazır-ları ve kumandan-ları işitip hana şöyle arzettiler.”

Ötrü ilig-leri-n örü kötürüp : “Sonra el-leri-n-i yukarı kaldırıp”...

2.1.3 Karahanlı Türkçesinde İyelik Ekleri

Karahanlı Türkçesinde kullanılan iyelik ekleri, Orhun ve Uygur Türkçesinde kullanıldığı gibi ses uyumuna uymaktadır.

Karahanlı Türkçesinde kullanılan iyelik ekleri şunlardır: (Ercilasun, 346-347)

	Teklik	Çokluk
1.Kişi :	+(I/U)m	+(I/U)mIz/mUz
2.Kişi:	+(I/U) ñ	+(I/U) ñI/Uz
3.Kişi:	+(s)I	+(I)IArI

1.Teklik Şahıs (I/U) m:

Söz-ü-m: söz-ü-m

Kut-u-m: mutluluk-u-m>mutluluğ- u-m

2. Teklik Şahıs -(I/U) ñ:

Söz-ü-ñ: söz-ü-n

Kut-u-ñ: mutluluk-u-n>mutluluğ-u-n

3. Teklik Şahıs: -(s)I:

Söz-i:söz-ü

Kut-ı: mutluluk-u>mutluluğ-u

1. Çokluk Şahıs: -(I/U)mIz/mUz:

Söz-ü-müz: söz-ü-müz

Kut-u-muz: mutluluk-u-muz>mutluluğ-u-muz

2. Çokluk Şahıs -(I/U) ñIz/ñUz:

Söz-ü-ñüz: söz-ü-nüz

Kut-u-ñuz: mutluluk-u-nuz>mutluluğ-u-nuz

3. Çokluk Şahıs -IArI:

Söz-leri: söz-leri

Kut-ları: mutluluk-ları

2.1.4 Harezmi Türkçesinde İyelik Ekleri

Türk dilinin her sahasında olduğu gibi, Harezmi Türkçesinde de iyelik ekleri altı şahıs ile belirtilir (Hacıeminoğlu, 1997: 57).

	Teklik	Çokluk
1. Kişi:	+(I/U)m	+mız/+miz/+ımız/+imiz+umuz/+ümüz
2. Kişi:	+(I/U) ng	+ngız/ +ngiz/ +nguz/ +ngüz
3. Kişi:	+(I) /+(s)	+IArI

Hacıeminoğlu (1997), “Harezmi Türkçesi ve Grameri” adlı kitabında iyelik eki alan isimlere aşağıdaki örnekleri vermiştir.

1. Teklik Şahıs (I/U) m:

Birinci teklik şahıs eki +m ünlüyle biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle biten isimlerin son hecesi yuvarlak ünlü ise yardımcı ses +u/+ü; düz ünlü ise yardımcı ses +ı/+i şeklinde gelir (Hacıeminoğlu, 1997: 58).

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı:

Ana-m: anne-m

Ata-m: baba-m

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:

Baş-ı-m: baş-ı-m

Big-i-m: bey-i-m

Diğer lehçelerden farklı olarak p,w,m,b gibi dudak ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra iyelik eki yuvarlak ünlülü olarak eklenir. Eckmann bu olayı “labial dissimilation” (dudak ünsüzünün yayılması) olarak nitelendirir ve şöyle açıklar: “Düz vokalle kelimelerde dudak konsanatından sonra (dudak konsanantı sondan önceki de olabilir) bağlayıcı ve vokalle ek vokalin yuvarlaklaşmasıdır.” (1958c: 122).

“Ey zaifa, benim *ewüm* falan mahallede turur.”

2. Teklik Şahıs +(I/U) ng

İkinci teklik şahıs eki +ng ünlüyle biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle biten isimlere yardımcı ses ile getirilir (Hacıeminoğlu, 1997: 58).

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı:

Ana-ng: anne-n

Hindu-ng: hindi-n

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:

Adatlar-ı-ng: adet-i-n

bod-u-ng: boyun-u-n>boyn-u-n

Sonu -b/-v ile ünsüzlerle biten düz ünlüye sahip isimlerde, araya +u/+ü yardımcı sesi getirilir.

iv-ü-ng: ev-i-n

tab-u-ng: yaradılış-ı-n

3. Teklik Şahıs: + (I) /+(s)I

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki ünsüzle biten isimlere +ı/+i, ünlü ile biten isimlere +sı/+si şeklinde gelir (Hacıeminoğlu, 1997: 59).

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı;
Peygamber a.s'ning mezar-ı: Peygamber a.s mezar-ı
Er kavuk-ı:er kavuk-u>kavuç-u

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı;
Agu-sı bar: zehir-i var
Ana-sı birle: fazla-s-ı var

1.Çokluk Şahıs : +mız/+miz/+ımız/+imiz+umuz/+ümüz

Ünlü ile biten isimlere +mız/+miz/muz/+müz ünsüzle biten isimlere /+ımız/+imiz+umuz/+ümüz şeklinde getirilir.

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı;
Hengame-miz: hengame-miz
Ata-mız: baba-mız

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı;
Aş-ı-mız: aş-ı-mız
Sohbat-ı-mız: sohbet-i-miz

Diğer lehçelerden farklı olarak b,p,w,m gibi dudak ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra iyelik eki yuvarlak ünlülü olarak eklenir.

“Ya Rebbi, sen bizim *Rebbümüz* erür-sen.”

2.Çokluk Şahıs : + ngız/ +ngiz/ +nguz/+ ngüz

Ünlü ile biten isimlere +ngız/ +ngiz/ +nguz/+ ngüz şeklinde gelirken ünsüzle biten isimlerde araya yardımcı ses alır.

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı:
Cümle-ngiz: cümle-i-niz

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:
Baş-ı-ngız: baş--ı-nız
Kol-u-nguz: kol-u-nuz

Diğer lehçelerden farklı olarak b,p,w,m gibi dudak ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra iyelik eki yuvarlak ünlülü olarak eklenir.

“Bişarat berür sizlerke *Rebbünüz* rahmet birle öz hazratıdın takı hoşnudluk birle.”

3.Çokluk Şahıs: + l(A)r(I)

Üçüncü çokluk şahıs iyelik eki +ları/+leri şeklinde gelir (Hacıeminoğlu, 1997: 60).

At-ları: at-lar-ı-nız

İş-leri: iş-ler-i-niz

2.1.5 Çağatay Türkçesinde İyelik Ekleri

İyelik ekleri ünlü ile biten kök ve gövdelere doğrudan, ünsüzle bitenlere ise yardımcı sesle getirilir. Çokluk eki, iyelik ekinin önünde bulunur fakat sadece akrabalık bildiren isimlerde saygı ifade etmek için iyelikten sonra gelir. Ağamlar: “ağabeylerim” gibi (Eckmann 2009a: 66).

	Teklik	Çokluk
1.Kişi :	+(I/U) m	+mız/+miz/+ımız/+imiz+umiz/+ümüz
2.Kişi:	+(I/U) ñg	+ ñgız/ +ñgiz/+ ıñgız/ +iñgiz/ +uñgız/+ üñgiz
3.Kişi:	+ (I)/ +s(I)	+(I)lArI

1.Teklik Şahıs:+ (I/U) m

Çağatay Türkçesinde birinci teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak görülür (Eckmann 2009a: 54).

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı:

Ata-m:baba-m

Közü-m: ayna-m

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:

Til-i-m:dil-i-m

Köz-ü-m:göz-ü-m

Çağatay Türkçesinde Harezmi Türkçesinden farklı olarak, dudak ünsüzü olduğu halde, sonu(v) ile biten isimlerden sonra yuvarlaklaşma görülmez; iv-im gibi (Eckmann, 1958c:122).

2.Teklik Şahıs : +(I/U) ñg

İkinci teklik şahıs eki +ñg ünlüyle biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle biten isimlere yardımcı ses ile getirilir.

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı:

Ata- ñg: baba-n

Közü- ñg: ayna-n

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:

Til-i- ñg: dil-i-n

Agz-ı- ñg: ağz-ı-n

3. Teklik Şahıs : +(I)/+s(I)

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki ünsüzle biten isimlere +ı/+i, ünlü ile biten isimlere +sı/+si şeklinde gelir.

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı:

Ata- sı: baba-sı

Közü- si: ayna-sı

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:

Köz-i: göz-ü

Ok-ı: oku

1. Çokluk Şahıs : +mız/ +miz/ +ımız/ +imiz/ +umuz/ +ümüz

Ünlü ile biten isimlere +mız/ +miz/ muz/ +müz ünsüzle biten isimlere +ımız/ +imiz/ +umuz/ +ümüz nadiren +umuz/ +ümüz şeklinde getirilir (Eckmann, 2009a: 66).

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı:

Ata-mız: Baba-mız

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:

Köz-ü-miz: göz-ü-müz

2. Çokluk Şahıs : +ñgız/ +ñgiz/+ ıñgız/ +iñgiz/ +uñgız/ +üñgiz

İyelik eklerinin çokluk ikinci şahısta yuvarlak ünlülerden sonra kullanımı +ungız/üngiz şeklindedir. (Eckmann, 1996b: 141)

Ünlüyle biten isimlerde kullanılışı;

Ata- ñgız: baba-nız

Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı;
Çérig-i- ñgiz: ordu-nuz

3.Çokluk şahıs: +(I)lArI

Sagar-ları: kadeh-leri

Çağatay Türkçesi Döneminden örnekler:
Yigitligimde idim mübtelÀ yigitlerge
Úarıp hem özni tiler min fedÀ yigitlerge

Gençliğimde gençlere düşkümdüm. Yaşlanınca kendimi gençlere feda etmek isterim.

yigitligimde

<yigit - lik - i - m - de

yigit: isim kökü

-lik-: isimden isim yapım eki

-i-: Yardımcı ünlü

-m-: Teklik birinci şahıs iyelik eki

-de: Bulunma hali eki

“su” kelimesi, suy- şeklinde kullanılır: suy-ı “su-y-u şeklindedir (Eckmann, 2009a: 67).

Çağatayca Gülistan Tercümesindeki (Gülistan-ıTürki) iyelik eklerinin incelenmesi: (Berbercan, 2013: 51)

1.Teklik Şahıs:+ (I/U) m

Atam(180/3),canım(81/10),başımni(80/11),gamum(83/11),hakkımda(90/3),nefsimi (79/8)

kéçişim(86/6),tilim(87/5),tonum(38/6),yazukumni(72/9),vücadumni(53/5),özümni(88/3),bilürimdin(137/8)ömrümni(121/4)

2.Teklik Şahıs : +(I/U) ñg

Atangning(34/11),agzingda(5/8),rastingdın(14/8),kaning(45/7),gamıng(38/4),kereming(26/4),içing(45/7),lütfung(3/4),aybungrı(214/3),bogzunga(173/5),keremüing(173/2),yüzüing(149/6),ismüing(148/4)

3. Teklik Şahıs : +(I)/+s(I)

Şavtı(216/6),ukuşu(18/4),yasın(13/12),atası(98/10),anası(159/3),
ulemasından(171/5),olmakı(184/10),alameti(195/6),bégi(44/9),
égesi(187/9),rüdesini(193/12),hücesini(177/1),pençesidin (188/6)

1. Çokluk Şahıs : +mız/+miz/+ımız/+imiz+umuz/+ümüz

Etrafımızda(76/11), düşvarlıkımız(84/4), malımızdın(85/5),
kulakımızdın(86/11), sözlerimiz

(209/6), tali'imiz(9/9), otumızı(78/8), sözümüzni(209/3), ülüğimiz(168/1),
songumuzda(209/3)

2. Çokluk Şahıs : +ñgız/ +ñgiz/ +iñgız/ +iñgiz/ +uñgız/ + üñgiz

Pehlevaningızdın(132/2), mevludingız(161/9), sibicabingiz(7/4),
hidmetingizde(162/8), lutfunguz(7/4)

3. Çokluk Şahıs: +(I)ArI

Oğlanları(41/9), uluglarığa(140/9), nazarlarıda(46/1), kulları(49/1),
dostları(159/4), köngülleri(162/3), özlerini(206/3), ni'metleri(205/13),
éteklerini(205/4), işlerini(199/5)

2.1.6 Kıpçak Türkçesinde İyelik Ekler:

Karamanlıoğlu'na göre (1994:60)iyelik eklerinin normal kullanışlarının yanında, eke dahil olan ve ya yardımcı ünlülerin farklı olarak yuvarlakmış olduğu görülen örnekler vardır.

	Teklik	Çokluk
1. Kişi :	+(I/U)m	+mız/+miz/+muz/+müz
2. Kişi:	+(I/U) ñg	+ñgız/ +ñgiz/+ñguz/ +ñgüz
3. Kişi:	+ (I)/ +s(I)	+(I)ArI

1. Teklik Şahıs: + (I/U) m

Yardımcı ünlüsü normal olanlar:

Baş-ı-m: baş-ı-m

El-i-m: el-i-m

Yardımcı ünlüsü yuvarlakmış olanlar:

Karındaş-u-m: kardeş-i-m

2. Teklik Şahıs: +(I/U) ñg

Yardımcı ünlüsü normal olanlar:

Baş-ı-ñg: baş-ı-n

Yardımcı ünlünün farklı olarak kullanımı:

Karındaş-u-n: kardeş-i-n

Şu örnekte ise kelime yuvarlak ünlülü olduğu halde iyelik eki düz ünlülü şekliyle eklenmiştir.

“anı *lutfin* bilen dilşad kıl”

Şu örnekte de kök ünlüsü düz, iyelik eki yuvarlak ünlülüdür.

“*avızun*” (Kıpçak Türkçesi grameri, Codex Cumanicus)

3. Teklik Şahıs: +(I)/+s(I)

Söz-i: söz-ü

Ata-sı: baba-sı

Yuvarlaklaşmış olarak kullanılışı:

Uç-u: uc-u

1. Çokluk şahıs: +mız/+miz/+muz/+müz

Ekin normal olarak kullanımı:

Ara-mız: Ara-mız

Köz-ü-müz: göz-ü-müz

Yardımcı ünlünün farklı olarak kullanımı:

Can-ı-muz: can-ı-mız

Şu örnekte iyelik eki kök ünlüsüne uymayarak düz ünlülü biçimiyle eklenir.

“umuncımız” (Kıpçak Türkçesi Grameri – Codex Comenicus,62)

2. Çokluk Şahıs : +ñgız/ +ñgiz/+ ñguz/ +ñgüz

Ekin normal kullanımı:

Ara- ñgız: a ra-nız

Baş-ı- ñgız: baş-ı-nız

Yardımcı ünlüsü yuvarlakmış olanlar:

Kat-ı- ñguz: kat-ı-nız

3.Çokluk Şahıs: +(I)lArI

Ara-ları: ara-ları

Koca-ları: koca-ları

Seyf-i Sarayı'nin Gülistan Tercümesinde (Kitab Gülistan bi'-t Türki) iyelik eklerinin incelenmesi: (Karamanlıoğlu 1989: 58)

1.Teklik Şahıs:+ (I/U) m

Ana-m(66/5),ata-m(66/5,136/10),yaka-m(314/4),ayak-ı-m(153/13),ba-t-m(36/7,68/1),il-i-m(192/4),ot-u-m(108/8),ün-ü-m(221/11)

2.Teklik Şahıs: +(I/U) ñg

Ata-ñg(68/11,270/1),baş-ı-ñg(68/12,355/10)il-i—ñg(64/13,191/11),dost-u-ñg(52/13,53/2)

ün-ü-ñg(119/9,121/4)

3.Teklik Şahıs: +(I)/+s(I)

Ünsüz ile biten kelimelerde +ı/+i;

Aş-ı(86/6,347/1),baş-ı(47/11,141/5),big-i(219/10,220/2/4)boyn-ı(274/7),bulut-ı(310/9)

buyruk-ı(26/3)

Ünlü ile biten kelimelerde+sı/+si;

Ata-sı(26/12),ana-sı(26/12),bala-sı(28/9),cefa-sı(82/7,146/3),çeri-si(20/13,22/2),

kaygu-sı(51/1/10),uyku-sı(204/3/8)

1.Çokluk Şahıs : +mız/+miz/+muz/+müz

Baş-ı-mız(76/3),cins-i-miz(305/4),da'vi-miz(314/9),name-miz(355/12),söz-ü-müz(318/4)

2.Çokluk Şahıs : + ñgız/ +ñgiz/+ ñguz/ +ñgüz

Ray-ı- ñgız(83/5),söz-ler-i- ñgiz(91/13)

3.Çokluk Şahıs: +(D)lArI

Barmak-ları(308/59,baş-ları(310/1),il-leri(50/8)kul-ları (180/10,224/4),

yazuk-ları-n-ı(356/6),il-leri-n(311/12),il-leri-n-de(297/11),ışık-leri-n-de (311/10),

kul-ları-n-dan (67/8,142/13,217/8)

3.Batı Türkçesi

3.1.1 Eski Anadolu Türkçesinde İyelik Ekleri

Gülsevin'e göre (2011a:12) Eski Anadolu Türkçesinde iyelik ekleri Türkiye Türkçesindeki kullanımları bazı küçük ses değişiklikleri nedeniyle farklıdır. Özkan'a göre (2000: 111) birinci ve ikinci şahıs teklik ve çokluk şahıslarda daima yuvarlak, üçüncü şahıs teklik ve çokluk şahıslarda ise düz ünlüdür.

	Teklik	Çokluk
1.Kişi :	+(U)m	+(U)mUz
2.Kişi:	+(U) η	+(U) η Uz
3.Kişi:	+(s)I	+lArI

1.Teklik Şahıs:+ (U) m

Karadoğan'a göre (2003:176) Eski Anadolu Türkçesinde birinci teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü daima yuvarlak ünlüdür. Ekin yuvarlaklaşmasında "m" dudak ünsüzünün etkisi vardır.

Ata-m:baba-m

Ad-u-m:ad-ı-m

Diğer bütün lehçelerden farklı olarak ünlü ile biten kelimelere her zaman yuvarlak biçimiyle eklenir.

"Dilüm gelmez söze aklum şaşupdur."

2.Teklik Şahıs: +(U) η

Eski Anadolu Türkçesinde "η" şeklinde görülen ikinci teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı sesi genellikle yuvarlak ünlüdür. Bu ekin yuvarlak ünlü olmasında birinci teklik şahıs ekinin bir baskısı söz konusudur (Karadoğan, 2003: 177).

Ata- η -:baba-n

Ad-u- η :ad-ı-n

3. Teklik Şahıs : +(s)I

Ata-sı: baba-sı

Ad-ı: ad-ı

Gülsevin, “Eski Anadolu Türkçesinde 3. kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı” adlı makalesinde iyelik ekinin +(s)I(n) biçiminde olduğunu ortaya koyar ve şunları söyler. Yapılan çalışmalar bu ekin +(s)I(n) olduğunu, ünlü ile biten kelimelerde başta “s” ’nin isim çekimi eklerini alınca da ekin orijinalinde bulunan sondaki “n” nin ortaya çıktığını göstermektedir. Yani ekin sonunda “n” ancak, arkasına bir çekim eki gelmesi durumunda ortaya çıkar. Hem Altay dilleri ve Eski Türkçe ile hem de mantıken doğruluğu aşikâr olan bu kullanılışın arkasına herhangi bir ek gelmeden de ortaya çıkması, ekin tarihi seyrini göstermesi ve doğrudan delil teşkil etmesi bakımından da önemlidir. Bu tür kullanışlar Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçmektedir.” (1990b:187-190).

Gülsevin’e göre (2011a:13) Eski Anadolu Türkçesinde, 3. teklik kişi iyelik ekinden sonra hal eki getirildiğinde “n” sesi kullanılır.

1.teklik kişi: kapu-m-a: kapı-m-a

2.teklik kişi: kapu- η-a: kapı-n-a

3.teklik kişi: Kapu-sın-a: kapı-sı-n-a

Tekin de 3. kişi iyelik ekini +I biçiminde yazmanın yanlış olduğunu ekin +I(n) şeklinde hatta +(s)I(n) biçiminde yazılması gerektiğini ifade eder. Tekin (1980: 10-17) “n” ünsüzünün 3. kişi iyelik ekinin bir parçası olduğuna dikkati çeker.

1.Çokluk Şahıs : +(U)mUz

İyelik eki yuvarlak biçimli olarak eklenir.

Ata-muz: baba-mız

Ad-u-muz: ad-ı-mız

2.Çokluk Şahıs : + (U) η Uz

Ata- η-uz: baba-nız

Ad-u- η-uz: ad-ı-nız

3.Çokluk Şahıs: +IArI

Ata-ları: baba-ları

Ad-ları: ad-lar

İyelik eki dil tarihi boyunca pek fazla değişikliğe uğramamıştır. Tespit edilen bütün örneklerde birinci teklik şahıs iyelik eki “+m”dir. Ünsüzle biten isimler üzerinde herhangi bir ünlünün kullanılmamış olması, ekin kısa ünlülü olduğunu gösterir. Ünlü uyumu gereği +(ı)m, +(i)m, +(u)m, +(ü)m şekillerinde kullanılmıştır.

+ı/+i; +si” üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin Tarihi Türk Lehçelerinin isim tabanları üzerinde en çok kullanılan şeklidir. Ek, ünsüzler üzerinde +ı, +i; ünlüler üzerinde ise +si biçimiyle kullanılmıştır. “IArI” üçüncü çokluk şahıs iyelik eki ise Tarihi Türk Lehçelerinde en çok kullanılan şeklidir.

Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde en fazla değişim teklik ve çokluk 2. şahıslarda gerçekleştiği görülmüştür.

Üçüncü teklik ve çokluk kişi ile birinci çokluk şahıs iyelik eki lehçelerde değişiklik göstermemektedir.

Sonuç

İyelik ekleri, şahsın sahip olduğu varlığı veya bir bütünün parçasını belirtmekle birlikte öncelikli işlevi iyelik ilişkisi kurmaktır. İyelik eki almış her isim, bir ölçüde belirlidir.

İyelik eklerinin tarihî Türk lehçelerindeki şekil özellikleri ortaya konulurken o lehçelerdeki çalışması bulunan kişilerin eserlerinden örnekler seçilerek iyelik ekinin şekil özellikleri ilgili bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu görünümünden hareketle iyelik ekinin dönemler arasındaki farklılıklarını veya benzerliklerini ortaya çıkaran şu tespitlere ulaşılmıştır:

1. Birinci teklik şahıs iyelik eki Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde “+m” olarak görülmektedir.
2. Tarihî Türk lehçelerinde değişimin teklik ve çokluk 2. kişilerde gerçekleştiği görülmüştür. Buna göre;

Orhon Türkçesinde teklik 2.kişi iyelik eki “η/+g”, çokluk 2.kişi “+(I)ηIz”

Uygur Türkçesinde teklik 2. kişi “ñg”, çokluk 2.kişi “ñg(I)z/+ ñg(U)z”

Karahanlı Türkçesinde teklik 2. kişi “ñ” çokluk 2.kişi “ñ/z”

Harezm Türkçesinde teklik 2. kişi “ng” çokluk 2. kişi “ngız/ +ngiz/
+nguz/+ ngüz”

Çağatay Türkçesinde teklik 2. kişi “ñg”, çokluk 2. kişi “ñgız/ +ñgiz/
iñgız/ +iñgiz/ +uñgız/+ üñgiz”

Kıpçak Türkçesinde teklik 2. kişi “ñg” çokluk 2.kişi “ñgız/ +ñgiz/+ñguz/
+ñgüz”

Eski Anadolu Türkçesinde teklik 2.kişi “η”, çokluk 2. kişi “η Uz”
şeklindedir.

3. Üçüncü teklik ve çokluk kişi iyelik eki lehçelerde değişiklik göstermemektedir.

4. Birinci çokluk şahıs iyelik eki lehçelerde değişiklik göstermemektedir.

KAYNAKÇA

- [1]. Banguoğlu, T. (1998). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yayınları, 5. Baskı.
- [2]. Berbercan, T. (2013). Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gülistan-I Türki). Ankara: Hakim Yayınları, 1. Baskı.
- [3]. Deny, J. (1995). Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi). ,Ankara: TDK Yayınları, 2.Baskı.
- [4]. Eckmann, J. (2009a). Çağatayca El Kitabı. İstanbul: Kesit Yayınları, 4.Baskı.
- [5]. Eckmann, J. (1996b). Harezm, Kıpçak Ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. Ankara : TDK Yayınları.
- [6]. Eckmann ,J. (1958c).Çağatay Dili Hakkında Notlar. TDAY-Belleten.

- [7]. Eraslan, K. (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yayınları, 1.Baskı.
- [8]. Ercilasun, A. B. (2010). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- [9]. Ergin ,M. (2012).Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları,1. Baskı.
- [10]. Gemalmaz, E. (1993). “Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7, 1-5.
- [11]. Gülsevin, G. (2011a). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: TDK Yayınları,1.Baskı.
- [12]. Gülsevin, G. (1990b) “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 466 (Ekim).
- [13]. Hacıeminoğlu, N. (1997). Harezmi Türkçesi ve Grameri. Ankara: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- [14]. Hatiboğlu, V. (1974).Türkçenin Ekleri. Ankara: TDK Yayınları, 1.Baskı.
- [15]. Karadoğan, A. (2003). “Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2001, 1(44).
- [16]. Karamanlıoğlu, A.F. (1989). Seyr-İ Sarayı ,Gülistan Tercümesi (Kitab Gülistan Bi't-Türki). Ankara: TDK Yayınları.
- [17]. Özkan, M. (2000).Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- [18]. Takeuçi, K. (1996). “Türk Dillerinde Üçüncü Kişi Kategorisi”. Uluslararası Türk Dili Kongresi-1988.Ankara: TDK Yayınları.
- [19]. Tekin, T. (2003a). Orhon Türkçesi Grameri . İstanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.
- [20]. Tekin, T. (1980b). “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”. Genel Dil Bilim Dergisi, 2(7-8),10-17
- [21]. Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken Yayınları.